

**Львівський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління
при Президентіві України**

ЕФЕКТИВНІСТЬ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Збірник наукових праць

Випуск 13

**Львів
2007**

УДК 352(082)
ББК 67.401.43
Е 90

Ефективність державного управління: Збірник наукових праць Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України / За заг. ред. проф. В. С. Загорського. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2007. – Вип. 13. – 560 с.

Висвітлено науково-практичні підходи, міркування та результати науково-практичних досліджень, що стосуються державного управління та його ефективності, державної служби і місцевого самоврядування. Розглянуто економічні та історичні проблеми державотворення, питання управління системою охорони здоров'я.

Для працівників органів державного управління та місцевого самоврядування, громадських організацій і об'єднань, науковців, усіх, хто цікавиться проблематикою державної служби, державного управління та місцевого самоврядування.

Public administration effectiveness Research: Collection of Works. – Lviv: Publisher LRIPANAPA, 2007. – Issue 13. – 560 p.

The scientific and practical approaches, different points of view and the results of scientific and practical researches concerning public administration and public service and local government effectiveness are given, economic and historical aspects of state formation and the issue of health care system were considered.

It's aimed at public administration, local government, public organisation officers, scientific workers, all people who are interested in public service, public administration and local government problems.

Рекомендовано вченою радою Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України. Протокол №12/12 від 25 грудня 2007 р.

ЗМІСТ

Теорія та історія державного управління

<i>Безверхнюк Т. М.</i> Принципи регіонального управління: порівняльний аналіз вітчизняного та європейського досвіду	13
<i>Василів О. Б.</i> Удосконалення системи державного управління інноваційним розвитком туристично-рекреаційного комплексу (на матеріалах Івано-Франківської області)	21
<i>Гадзало Г. С., Демченко О. Л.</i> Роль правової освіти у формуванні правової культури управління	30
<i>Гарасимів Т. З.</i> Злочинність як органічна складова життєдіяльності суспільства та предмет філософсько-правового аналізу	38
<i>Глодя К. В.</i> Специфічні політико-психологічні виборчі технології	44
<i>Гук О. І.</i> Вплив гендерного чинника на демократизацію суспільного життя (філософсько-психологічний аспект)	52
<i>Дзяна Г. О., Дзяний Р. Б.</i> Нормативно-правові аспекти державного регулювання енергозбереження в Україні	61
<i>Желих Н. М.</i> Проблеми контролю у процесі взаємодії гілок влади в Україні	72
<i>Залуцький І. Р., Кульчицький Б. В.</i> Теоретичні та адміністративно-територіальні аспекти регулювання земельних відносин	80
<i>Заяць А. Є.</i> Управління та самоврядування в містах Правобережної України у XVI – першій половині XVII ст. за даними локаційних привілеїв та документів	92
<i>Ілюшик Ю. О.</i> Етапи становлення паспортної системи в Україні	100
<i>Кіянка І. Б.</i> Політична свідомість української молоді в контексті демократизації суспільства після “Помаранчевої революції”	106
<i>Клименко Н. Г.</i> Генезис та розвиток інноваційної та інвестиційної парадигми суспільного відтворення	112
<i>Котельніков В. Д.</i> Регіональний розвиток: проблеми інформаційного забезпечення в інформаційну епоху	122
<i>Кохалик Х. М.</i> Статутне право Німеччини: досвід для України	131
<i>Крупник А. С.</i> Зарубіжний досвід громадського контролю: уроки для України	138
<i>Купчанко В. Г.</i> Окремі питання теорії (української) політичної нації	149
<i>Ласійчук О. М.</i> Досвід формування державної кадрової політики в зарубіжних країнах	156
<i>Лемішко Б. Б.</i> Громадське здоров’я – основа становлення громадянського суспільства в Україні	163
<i>Мікієвич Н. Є.</i> Екологічна безпека як складова національної безпеки	170
<i>Надюк З. О.</i> Державне регулювання ринку медичних послуг у зарубіжних країнах (модель системи охорони здоров’я Беверіджа)	175
<i>Назар Н. О.</i> Аналіз стану демографічної політики в колишньому СРСР	185
<i>Петровський П. М.</i> Теоретико-методологічні аспекти визначення парадигми регіонального управління	193
<i>Радши Я. Ф., Бугайцов С. Г., Добровольський М. А.</i> Історія організації та система державного управління онкологічною службою Одеського регіону (на прикладі Одеського регіонального онкологічного диспансеру)	201
<i>Семочко Ю. Г.</i> Особливості світових моделей корпоративного управління	210
<i>Тешнер М. Я.</i> Теоретико-методологічні засади реформування вітчизняної системи технічного регулювання	217
<i>Трубіч С. Ю., Пиц В. М., Цвілинюк І. М.</i> Категорія “людський потенціал” у концепції людського розвитку	224
<i>Худоба О. В.</i> Система моніторингу і оцінки програм протидії ВЛ/СНІДУ: доцільність створення в “непріоритетних” регіонах України	231

Українська державність: історія та перспективи

<i>Безверха Т. В.</i> Перипетії розвитку української національної ідеї в умовах радянського тоталітарного режиму	241
<i>Криштанович М. Ф.</i> Австрійська система управління та її бюрократизація на українських землях (1772 – 1848 рр.)	249
<i>Куцька О. М.</i> Пропагандистське забезпечення вступу та перебування Червоної Армії на території Угорщини в період Другої світової війни	256
<i>Шандрук С. М.</i> Еволюція інституту примусового виконання рішень в Україні з княжої доби і до радянського часу	264

Механізми державного управління

<i>Бачинський П. Б.</i> Управління конфліктами в системі державного управління середньою освітою в Україні	275
<i>Білинський-Гродзь Ю. М.</i> Сучасний стан системи органів державного управління у сфері запобігання природнокліматичним змінам в Україні	281
<i>Бурик З. М.</i> Удосконалення принципів розробки програм регіонального розвитку	287
<i>Вишотравка Й. М.</i> Принципи реформування системи адміністративно-територіального устрою України	295
<i>Ворона П. В.</i> Три партійні моделі системи місцевого самоврядування як перспектива його розвитку в Україні	305
<i>Галанець В. В., Цимбалюк В. М.</i> Державне регулювання ринку землі	311
<i>Герасименко О. В.</i> Збалансованість фінансової системи: можливості досягнення та перспективи державного управління	319
<i>Горькова Н. Г.</i> Формування якостей ідеального державного управління	325
<i>Друк Ю. Я.</i> Вдосконалення виборчої системи як складова модернізації політичної реформи в Україні	332
<i>Заржицький Р. В.</i> Упровадження європейських стандартів інформаційної політики на регіональному рівні (на прикладі Хмельницької області)	341
<i>Лазар П. Д.</i> Регулювання інвестицій у розвиток регіонів	347
<i>Мамонова В. В.</i> Управлінські впливи на розвиток територій: принципи, функції, інструментарій ...	358
<i>Матвійшин Є. Г.</i> Бюджетні відносини як елемент організаційно-економічного механізму забезпечення сталого розвитку територіальної громади	364
<i>Мельников О. Ф.</i> Педагогічний менеджмент чи управління навчальним процесом у дії	375
<i>Микитка Ю. Я.</i> Молодіжні громадські організації: проблеми та перспективи	390
<i>Нема О. С.</i> Особливості взаємодії органів державної влади та недержавних структур в управлінні ринком нерухомості	399
<i>Проців О. Р.</i> Державне регулювання ведення мисливського господарства	407
<i>Пушко-Цибуляк Є. М.</i> Риси сучасного державного фінансового контролю в Україні	414
<i>Саврас І. З.</i> Економіко-статистичний аналіз лізингового ринку в Україні	420
<i>Чахаровська Т. В.</i> Бюджетний контроль як складова державного фінансового контролю у сфері міжбюджетних відносин	428
<i>Чорнобиль О. В., Пасічник В. М.</i> Оцінювання зв'язків із громадськістю органів державного управління	435

Державна служба

<i>Карпук В. І.</i> Особливості дистанційного навчання державних службовців	445
<i>Шевчук П. І., Макух Я. Д.</i> Вплив груп інтересів на систему професійного навчання державних службовців	452

Місцеве самоврядування

<i>Дробот І. О.</i> Стан конституційно-правового гарантування місцевого самоврядування: зарубіжний досвід	463
<i>Лазор А. О.</i> Міжнародний досвід визначення оптимального загального складу представницьких органів місцевого самоврядування	475
<i>Михайлишин Л. Р.</i> Моделі організації місцевого управління: порівняльний аналіз	487
<i>Мороз О. Ю.</i> Міське самоврядування у Європі: до питання про перші кроки	498
<i>Чемерис О. М.</i> Зміцнення фінансової автономії місцевого самоврядування	505
<i>Шелепницька І. П.</i> Інститут регіонального врядування в Італії: організаційно-правовий аспект	520

Проектний менеджмент

<i>Акімов О. О.</i> Розвиток особистості державного службовця в контексті вимог європеїзації державного управління	533
<i>Голубятніков В. Т.</i> Формування банку ризиків при реалізації проекту модернізації Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України	541
<i>Відомості про авторів</i>	550

УДК 94(477)“15–16”

А. Заяць

**УПРАВЛІННЯ ТА САМОВРЯДУВАННЯ В МІСТАХ
ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ У XVI–ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТ.
ЗА ДАНИМИ ЛОКАЦІЙНИХ ПРИВІЛЕЇВ ТА ДОКУМЕНТІВ**

**Розкрито закладений у локаційних привілеях та документах механізм управління та самоврядування міських громад міст Правобережної України XVI–пер. пол. XVII ст.
Ключові слова: місто, міщани, війт, управління, самоврядування.**

Система управління та самоврядування на українських землях XVI – першої половини XVII ст. буде лише частково зрозумілою без з’ясування її стосовно міського населення, роль і значення якого в тогочасному соціумі була доволі вагомою. З огляду на те, що для Правобережної України (воєводства Київське, Брацлавське та Волинське) майже не збереглося міських книг, важливе значення для розуміння механізму управління та самоврядування у містах мають локаційні привілеї та особливо локаційні документи.

Важливість локаційних привілеїв полягала у тому, що в очах тогочасного суспільства місто, яке отримувало такий привілей, було ніби законнородженим – звідси прагнення власників, незважаючи на значні витрати, отримати такий привілей [1]. Х. Заремська слушно відзначила, що локаційні привілеї є “єдиним масовим джерелом, що стосується малих міст” [2]. Прикрим є, звичайно, той факт, що локаційні привілеї, як зазначали дослідники (І. Яворський, С. Александрович, С. Курась, Р. Щигел), були писані за певним шаблоном, а тому – малоінформативні [3]. Водночас В. Майзель резонно зауважив, що “локаційний привілей не був кодифікацією міського права, а включав лише норми, що регулювали специфічні справи даного міста. Загальні справи були відомі адресатові привілею” [4].

Специфікою локаційних привілеїв, що надавалися українським містам у складі Великого князівства Литовського, було те, що їх можна поділити на дві умовні групи: локаційні і локаційно-магдебурзькі. Зазвичай, міста отримували власне магдебурзьке право, певним винятком є Дорогобуж (1514 р.) та Красилів (1517 р.), для яких було застережено, що міщани можуть користуватися магдебурзьким або хелмінським правом [5].

Самі локаційні привілеї теж були різними. У деяких випадках йдеться просто про право закласти замок і при ньому місто (або варіант – просто місто), без будь-яких інших надань. Так було з м. Косович (Лугін) у Київському воєводстві (1595 р.), яке локував В. Косовицький. У привілеї не йшлося не те, що про магдебурзьке право чи управління, але навіть про ярмарки, торги, вільні корчми тощо [6]. Подібна ситуація була з м. Осетрів (Сахнівка), яке осаджував Ян Данилович (1605 р.) [7], та м. Чигирин, який осаджував князь Олександр Вишневецький (1589 р.) [8].

У деяких випадках, окрім права заснувати міське поселення, король надавав “міські вольності”, під якими згідно із текстами привілеїв найперше необхідно розуміти ярмарки, торги, вільні корчми. Так було з містечком Косниця на Брацлавщині (1605 р.), яке заснували брати Микола і Федір Шашкевичі. Місто отримало право на 2 ярмарки і 1 торг [9]. У 1605 р. Тихон Ступиця засновує на Брацлавщині містечко Куна, яке теж отримало

2 ярмарки і 1 торг [10]. Це ж стосується і містечка Костюшківщина (1601 р.) на Київщині (заснував Ізак Якович Костюшковський) [11].

Водночас, як слушно зауважив Р. Щигел, “міське самоврядування в значній мірі концентрувалося навколо рішень, що стосувалися організації обміну в даному осередку чи регламентації ринкової продукції” [12]. Доцільно відзначити, що у багатьох випадках, що власники просять у короля, те король і підтверджує, а просять вони заснувати замок/місто, надати ярмарки, торги, вільні корчми тощо. Зазвичай, магдебурзького права і не просять, тобто власникам важливий найперше оборонний і фіскальний моменти. Отже, управління/самоврядування в містах – це внутрішня справа власника поселення.

У таких містах управляв урядник (намісник), а міщани жили за нормами земського права, тобто фактично Литовського статуту. Так, у локаційному привілеї Топорищам (1567 р., Київське воєводство), що заснував Іван Олізарович Волчкович, читаємо, що останній “... дней торговых и о ярмаркохъ в судехъ вольность водълугъ статуту мает” [13]. Особливості місцевої управлінської специфіки проглядаються у словах локаційного привілею містечка Осетрів (1605 р.): “которая то на новом кореню осада потребует певного осадцы человека доброго *правъ и звычайевъ тамошнихъ ведомого* на што... годным и способным быти упатрившы учтывого Семена Павловича”, якого зробили війтом “до воли и зданя” Яна Даниловича, засновника міста [14]. Далі король зазначає, щоб піддані тому війтові “звыклую учтывост, послушенство водлугъ звычайу (яко ся в таковыхъ новоосажованых местечках заховаты звыкло) пожитки пристойные урядовы его належачие отдавали и выконывали...” [15]. Як видно з привілею, посада війта була і в непривілейованих містах, але функціонально вона мала інше наповнення. У тексті привілею згадано угоду між осадцею і війтом Семеном Павловичем і Яном Даниловичем.

Ще одна управлінська конструкція проглядається у локаційному привілеї містечка Богуслав (1591 р., Київське воєводство). Осаджує місто Януш Острозький, волинський воєвода, староста богуславський. У королівському привілеї читаємо: “Даем теж им при том войта того ж верху помененого осадцу и старосту того ж места зо всими доходы, пересуды, провентами на тое войтовство и пожитки которые тепер суть и которые бы на потом привлащаны яким колвекъ способом быт могут...” [16]. Отже, війтом і осадцею виступає староста богуславський князь Януш Острозький, який є формальним війтом і ці повноваження він, ясна річ, комусь делегуватиме. Це підтверджує королівський привілей Богуславу від 10 грудня 1620 р. До короля прибули богуславські міщани на чолі з війтом Іваном Шелешоном і просили підтвердити надання місту привілеїв, даних князем Янушем Острозьким. Один привілей (1589 р.) окреслював міські ґрунти, а другий (1595 р.) – можна було б назвати міською хартією і порівняти з локаційним документом власника міста, хоча князь Януш Острозький був лише старостою-розпорядником. У цьому привілеї є низка важливих моментів для розуміння механізму управління у непривілейованому місті. Староста-князь дозволив міщанам вільно продавати свої будинки один одному, бажанчі піти з міста (за умови, що вони вільні і незалежні) змушені були заплатити 12 грошів литовських; “відумерщина” мала йти родичам, а за відсутності останніх – старості. Януш Острозький дозволив побудувати важницю, воскобійню, броварню, озницю, солодовню, а також вільно продукувати пиво, мед (але не горілку), тримати хлібні та м’ясні ятки, рибні комори, а з того утримувати міські гармати, здійснювати будову і ремонт башт. Зважаючи на скарги міщан щодо єврейських утисків, останнім було заборонено тримати в оренді міські ґрунти, пасіки, сіножаті тощо, але

забрати це у них можна було лише через суд. На судові рішення старости чи його урядника дозволено подавати апеляцію до короля. Міщан звільнено від підвідної повинності, хіба би гінці пред'явили королівський лист. Натомість міщани зобов'язані збройно допомагати старості і наміснику в обороні від татар. Щоквартально мав здійснюватися військовий "попис" міщан, а виступати з старостою міщани повинні з міською хоругвою, яку Януш Острозький їм надавав ("... поміж зеленими берегами блакитна ріка, на якій три окремі скали з жовтими хрестами..."). Окремо застережено, щоб міщани не "козакували", тобто не промишляли в степу, і щоб у місті не переховували козаків [17].

Можна припустити, що становище міщан непривілейованих міст було кращим, ніж селян, з огляду на вигідніше економічне становище, зокрема можливість обирати фах, користуватися різноманітними наданнями і привілеями, виконувати менші і чіткіше окреслені повинності [18].

Дещо більше інформації щодо міського управління та самоврядування дають локаційно-магдебурзькі привілеї (умовно назвемо такі привілеї повними, а саму локацію повноцінною з формальної точки зору). Надаючи міським поселенням магдебурзьке право, інколи вказувався взірець, на який потрібно орієнтуватися. Досить часто таке поселення було загальним. Так, у привілеї Глухам (1590 р., Волинське воєводство) відзначалося, що управління за магдебурзьким правом мало здійснюватися "прикладом інших упривілеваних мест" [19]. У привілеї Красному Великому (1577 р., Волинське воєводство) – "прикладом мест інших в Короне Польской и в Великом Князстве Литовском" [20], у привілеї Острожцю (1528 р., Волинське воєводство) – "как ся в інших местех наших справують и радять" [21]. У низці привілеїв вказувалося місто, як взірець щодо міського права. Так, привілеї Стохоту (1618 р., Волинське воєводство) гласив: "прикладом інших головных мест наших, а особливе Луцка" [22]. На Луцьк і Кременець орієнтувалися Крупець (1576 р., Волинське воєводство), на Луцьк і Київ – Форощня (1593 р., Київське воєводство) [23]. У привілеях Дорофієва (1572 р., Волинське воєводство), Острополя (1580 р., Волинське воєводство) та Василіва (1586 р., Київське воєводство) за взірець узятий Краків [24].

Традиційна фраза про надання магдебурзького права на прикладі містечка Солтанів (1590 р., Київське воєводство), яке закладав київський гродський суддя Іван Солтан, звучала так: "...право майдеборское и волност местскую даем, што через войта, бурмистров, радец и иных урядников местских от Ивана Солтана, а по нем от потомком его уставлены во всем порядне справовано и держано будеть. Маюг мешчане солтановские права майдеборского во всех артикулах его уживати и оным в речах великих и малых завжды ся судити и рядити так въ ярмарки и торги яко под кождым часомъ перед врядом своим местским. А мы в том моц и владность зуполную войтом, бурмистром, раде и всему уряду местському солтановскому даемъ во всех справах судовых и в речах прыватных што подлугъ бегу права майдеборского належит судити, сказывати и винных водле артикулов того права карати ведже апеляцыи слушное до права звирхнего Ивана Солтана и потомков его..." [25].

Привілеї передбачали декілька варіантів обрання міських властей. Князь Кирик Остафієвич Ружинський на власному ґрунті закладає містечко Новий Ружин (1590 р., Київське воєводство). У відповідному привілеї зазначено, що війта, бурмистрів і райців призначає князь і судові апеляції теж ідуть до нього [26]. У привілеї Форощні (1593 р., Київське воєводство) зазначено, що війт, бурмистр і райці обираються за згодою власника

Василя Козаровського [27]. Северин Потоцький, засновуючи місто Суцани (1645 р., Київське воєводство), просить короля підтвердити це починання, що останній і робить, а також надає місту магдебурзьке право. Привілеєм дозволено міщанам щороку у визначений день (у тексті пропуск, отже, справу віддано на відкуп власнику) обирати кандидатів на посади вїйта, бурмистра і райців (людей здібних і гідних), а Северин Потоцький з них затвердить вїйта, бурмистра і трьох райців. Міський уряд має судити “кримінальні, поточні і гостинні” справи, а апеляція в кримінальних та важливіших справах іде до власника [28].

Певним доповненням до локаційних привілеїв були особні привілеї з наданням магдебурзького права. Так, локований у 1589 р. Чигирин щойно у 1592 р. отримав окремий привілей з наданням магдебурзького права. Про це просив короля черкаський староста князь Олександр Вишневецький. Король надав місту магдебурзьке право, дозволивши міщанам вільно обирати вїйта, бурмистра і райців, а судити згідно з нормами згаданого права лише справи про вбивство, поранення, побиття, згальблення та фальшування – решта справ віддавалися на відкуп старости або державці і оговорювалося, щоб вїйт і міський уряд до цих справ не втручалися [29].

У 1620 р. був конфірмований із доповненнями привілей Білій Церкві 1588 р. З привілею довідусмося, що міщани делегували до короля шляхетного Яна Селяву з проханням надати місту магдебурзьке право. Король задовольнив прохання міщан і призначив Яна Селяву вїйтом, а лавників дозволено обирати міщанам. Оговорено, що вїйт і лавники судять їм належні справи, а бурмистр і райці – їм належні (таке в привілеях траплялося рідко, бо, зазвичай, говорилося, що судяться перед міським урядом). справи про вбивство, злодійство, гвалти і поранення не підлягали апеляції, натомість інші справи передбачали можливість звернення до старости/намісника, а далі і до короля. Зазначено, що від судівництва два гроші йдуть до міської скриньки на оборону міста, а третій – вїйтові. Король дозволив міщанам вести судові книги, мати свою скриньку та міську печатку, намальовану в привілеї (витягнутий лук з трьома стрілами на червоному полі), а також будувати ратушу, важницю, лазню, воскобійню, солодовню, озницю, (останні мали буди будованими на безпечних місцях, які вкаже вїйт). Щоквартально міщани мали проходити “попис” у військових цілях і сприяти старості в обороні міста. Окрім того, за потреби міщани на чолі з вїйтом “конно і оружно” з міського хоругвою (на червоному полі біла церква з білим хрестом) мали йти зі старостою/намісником проти ворогів Речі Посполитої. Окремо застерігалось, щоб міщани самовільно не ходили в степ до козацтва і не приймали його в місті [30] (подібні застереження були в привілеї Богуславу).

У 1600 р. князь Григорій Львович Сангушко Кошерський з дружиною Софією надали магдебурзьке право Горохові (вперше згадується у 1545 р.). Міщани звільнялися від присуду урядників і громада отримала право щороку обирати з людей гідних, знаючих право та в місті осілих, райців, бурмистра і лавників. Обрані мали скласти присягу згідно із нормами магдебурзького права. За цими нормами зобов’язані були судитися міщани як між собою, так і з різного стану приїжджими людьми. Незначні справи вартістю до 20 злотих залишалися без апеляції. Дозволено вільно продавати і дарувати будинки, сіножаті, городи, фільварки. Місту надав князь 48 волок землі (з них 2 волоки священику і одна – дяку). Слуги замкові та шляхтичі, якщо б мали будинки в місті, то повинні бути під міською юрисдикцією, а всі попередньо видані їм листи-звільнення скасовувалися. Водночас горохівські євреї, яким виділено окрему вулицю з ринку, залишалися під владою князя. Міський уряд щороку на св. Мартина римського свята мав звітуватися, найперше

у фінансових справах, перед князем або його ревізорами. У часі війни горохівці давали покритий сукном віз із двома кіньми та їжею і 4 гаубиці. Більша частина привілею була присвячена господарським справам та податкам. Король, підтверджуючи цей привілей, вніс незначну корективу – міщани обирають 5 райців, а одного з них – вїт, а вже вїт із тими райцями (про лавників не згадано) має судити всі справи [31].

Серед групи привілеїв дещо особібно стоять локаційні документи, надані власниками міст. Назва ця є досить усталеною у фаховій літературі [32]. Згадки про такі привілеї є для десятка міст Правобережної України, реально ж збережених текстів лише кілька. За обсягом та інформативністю вони перевершують локаційно-магдебурзькі привілеї, хоча основна увага в локаційних документах приділена не управлінню/самоврядуванню, а найперше облаштуванню міст (просторовій локації), життєдіяльності, повинностям і пільгам міщан.

Ян Кошовський, локуючи Кошовград (1635 р.), надав міщанам 30 років волі. Щороку на день Св. Іоанна Євангеліста міщани мали обирати по чотири райці та лавники, до міського суду мав бути причетним осадчий (однак із тексту привілею не зрозуміло, як саме), а сам Ян Кошовський і замковий уряд не повинні втручатися до міських справ, окрім апеляції до замкового суду. Вїт та міський уряд зобов'язані пильнувати, щоб штрафи і складки до міської скриньки були використовувані на міські потреби та за відомістю громади. Суд має відбуватися згідно із нормами магдебурзького права. Євреї підлягали лише замковому уряду. Відхід міщан із міста вільний, але про це потрібно оголосити громаді і заплатити до міської скриньки одну гривню. Якщо б хтось залишив місто не зробивши цього, то такий втрачає своє майно [33].

Закладаючи Немиричів (1636 р.), Юрій Немирич зазначає, що обирати міський уряд повинні в його присутності або його намісника на Новий Рік за римським календарем. Вїта призначає Юрій Немирич, а лавників – міщани. Райців має бути чотири: одного призначає Юрій Немирич, а трьох обирають міщани. Хто б жив у місті, має перебувати під міською юрисдикцією, окрім звільнених від цього власником. Будинки та іншу нерухомість можна вільно продавати, але не стороннім особам. Відійти з міста можна вільно, заплативши міському урядові шість грошів, а комірнику – три гроші. По виході волі (30 років) для міських потреб (найперше оборонних і ремонтних) мав йти податок із помірною, торгового, вагового, а також від смоли та дьогтю [34].

Чи не найбільше уваги питанням, що нас цікавлять, приділив белзький каштелян Мацей Лешневський, закладаючи м. Лешнів (1627 р.). Передусім у локаційному документі зазначено, що в місті можуть поселятись люди як римської, так і грецької релігій, а щодо чужоземців, то згадано вірмен, греків та шотландців. Своєю нехить Мацей Лешневський виявив лише стосовно євреїв, яких, як зазначено, “не хочу мати в місті, а особливо в ринку”, але в подальшому тон цієї заяви “зм’як” і євреям виділено п’ять будинків у східній частині ринку і вулицю, що виходить із ринку, на якій можна збудувати 50 будинків. Міський уряд мають обирати щороку по святі Трьох Королів у присутності замкового уряду, перед яким мав прозвітуватися (найперше у фінансових справах) старий уряд. Райці та вїт, в часі виконання своїх функцій, звільнялись від міських податків, платячи, правда, панські.

Натомість разом із іншими міщанами мали будувати оборонні споруди, бо, як зауважено в привілеї, “то є річ потрібна кожному”. На користь вїта йшов дохід від продажу смоли і дьогтю. Міський уряд мав дбати, щоб будинки в місті будувалися

однакові під гонтовим дахом та добрими коминами. Свою нерухомість, включно із будинком, міщанин міг продати чи подарувати, але не в сторонні руки. З міста можна було виселитися, давши до міської скриньки 6 грошів (комірнику – 3 гроші). Міщанам дозволено судитися за магдебурзьким правом, а замковий уряд до того не повинен втручатися. Апеляція йшла до пана. Оговорено, що штрафи війт і райці збиратимуть згідно із нормами магдебурзького права. Водночас штрафи від злочинства, гвалту та підпалу мають належати до замку і ним же ці справи розглядалися. До міського бюджету мали надходити доходи від перекупнів, що торгували хлібобулочними виробами та рибою, а також від помірною. Якщо міський уряд спроможеться побудувати постригальню, воскобійню і лазню, то доходи з них йтимуть до міської каси. До жнив міщан залучатимуть аж по виході волі (з кожного дому працювати два дні) [35].

З викладеного вище можна зробити висновок, що проблеми міського управління/самоврядування навіть у локаційних документах (не кажучи вже про локаційні чи локаційно-магдебурзькі привілеї) були далеко не головними для власників міст. Можливо, це було пов'язане з тим, що зверхнє керування містом все одно залишалося в руках власника або старости/намісника. Незважаючи на те, чи місто було привілейованим чи ні, міщани все одно розглядалися як піддані. Повноцінного, справжнього самоврядування не мали навіть більші міста. Надання магдебурзького права можна розглядати як бажання власників сприяти підприємницькій ініціативі міщан і до певної міри скинути з себе дріб'язковий тягар щоденного управління міським життям, переклавши його на самих міщан. Водночас магдебурзьке право сприяло економічному розвитку міста та його впорядкуванню, що повністю задовольняло власника.

Сам процес заснування міста і надання йому магдебурзького права був, строго кажучи, процесом контрольованим згори (тобто власником або від імені короля старостою). Міський уряд, як і загалом міське суспільство, були в досить сильній залежності від замкового уряду, що яскраво засвідчують привілеї. Виявом залежності була також апеляція міського суду до власника чи старости. Окрім того, проблематично для міст Правобережної України говорити про поняття прийняття до міського права, яке фактично підмінялося простою підсудністю (юрисдикцією).

Досить у загальних виразах надавалося магдебурзьке право, рівень застосування якого був, очевидно, різним у кожному окремо взятому місті. Як видно з привілеїв, досить обмеженим було міське судівництво (зрештою це питання мало досліджене в історіографії). Проглядаються і деякі регіональні особливості. Зокрема, привілеї, надані містам Київщини та Брацлавщини, більше акцентовані на військових зобов'язаннях міщан, у них є прямі заборони міщанам “козакувати” і не приймати козаків до міст. Тут більше королівських міст, розпорядниками у яких є старости або їх намісники.

Стосовно часових (хронологічних) спостережень, то привілеї першої половини XVI ст. більш лаконічні, переважно це просто локація без надання магдебурзького права. Згодом тексти привілеїв стають більш поширеними і щоразу частіше супроводжуються наданням магдебурзького права. Для Київщини і Брацлавщини масова поява привілеїв – це період другої половини XVI ст.

Підсумовуючи, можна констатувати, що, незважаючи на лаконічність та неповноту локаційних привілеїв і документів, вони залишаються важливим джерелом при вивченні проблем міського управління/самоврядування.

Література

1. Kuraś S. Przywileje prawa niemieckiego miast i wsi małopolskich XIV – XV wieku. – Wrocław, etc., 1971. – S. 47; 95; Bardach J. Studia ustroju i prawa Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV – XVII w. – Warszawa, 1970. – S. 351 – 376; Samsonowicz H. Tendencje rozwoju sieci miejskiej w Polsce późnośredniowiecznej // Kwartalnik Historii Kultury Materialne. – 1980. – №3. – S. 345.
2. Zaremska H. Z dziejów handlu polsko-litewskiego. Lokacje w Koronie i na Mazowszu w latach 1386 – 1501 // Przeglad Historyczny. – 1973. – T. 64. – Z. 4. – S. 717.
3. Jaworski J. Przywileje miejskie na prawo niemieckie w WKL // Rocznik Prawniczy Wileński. – Wilno, 1929. – T. 3. – S. 45; Alexandrowicz S. Geneza i rozwój sieci miasteczek Białorusi i Litwy do połowy XVII w. // Acta Baltico-Slavica. – Warszawa, 1970. – T. 7. – S. 52; Kuraś S. Przywileje... – S. 43; Szczygieł R. Lokacja miast w Polsce w XVI w. – Lublin, 1989. – S. 105.
4. Maisel W. Recenzja // Czasofismo Prawno Historyczne. – 1972. – T. 24. – Z. 2. – S. 237.
5. Archiwum Sanguszków. – Lwów, 1890. – T. 3. – S. 120 – 122; 156 – 159; Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України. Відділ рукописів (далі – ЛНБ ВР). – Ф. 5, спр. 1802/II. – Арк. 38.
6. Российский государственный архив древних актов (далі – РГАДА). – Ф. 389, оп. 1, кн. 201. – Л. 27 – 28.
7. Там же. – Кн. 204. – Л. 98 об. – 100.
8. Там же. – Кн. 199. – Л. 48 – 49.
9. Там же. – Кн. 204. – Л. 93 об. – 94.
10. Там же. – Кн. 204. – Л. 92 об. – 93.
11. Там же. – Кн. 202. – Л. 77 – 77 зв.
12. Szczygieł R. Lokacja miast w Polsce... – S. 141.
13. РГАДА. – Ф. 389, оп. 1, кн. 38. – Л. 590.
14. Там же. – Кн. 204. – Л. 99.
15. Там же. – Л. 99 об.
16. Там же. – Кн. 200. – Л. 50 об.
17. Там же. – Кн. 209. – Л. 155 об. – 158 об.
18. Грынкевич А. П. Кіраванне прыватноўладальніцкіх гарадоў Беларусі без магдэбурскага права (XVI – XVIII вв.) // Весці Акадэміі Навук БССР. – Мінск, 1974. – №4. – С. 57. – (Серыя грамадскіх навук).
19. РГАДА. – Ф. 389, оп. 1, кн. 199. – Л. 88.
20. Там же. – Кн. 193. – Л. 102.
21. Там же. – Кн. 12. – Л. 499.
22. Там же. – Кн. 207. – Л. 77.
23. Там же. – Кн. 217. – Л. 15 об.
24. Там же. – Кн. 192. – Л. 138; Кн. 195. – Л. 312; Кн. 198. – Л. 281 об.
25. Там же. – Кн. 199. – Л. 86 об. – 87.
26. Там же. – Л. 119.
27. Там же. – Кн. 217. – Л. 15.
28. Там же. – Кн. 214. – Л. 325 – 326.
29. Там же. – Кн. 197. – Л. 34 – 34 об.
30. Там же. – Кн. 209. – Л. 138 – 140 зв.

31. Архив Юго-Западной России. – К., 1869. – Ч. 5. – Т. 1. – С. 91 – 97.
32. Kulewska-Topolska Z. Nowe lokacje miejskie w Wielkopolsce od XVI do końca XVIII w. – Poznań, 1964. – S. 41, 42; 45; 65.
33. Центральний державний історичний архів у м. Києві (далі – ЦДАУК). – Ф. 26, оп. 1, спр. 40. – Арк. 712 – 716.
34. РГАДА. – Ф. 389, оп. 1, Кн. 219. – Л. 82 – 83 об.; Кн. 215. – Л. 36 об – 38.
35. ЦДАУК. – Ф. 2228, оп. 1, спр. 316. – Арк. 1. – 3 зв.

A. Zayats

**ADMINISTRATION AND SELF-GOVERNANCE IN THE RIGHT BANK
UKRAINE TOWNS IN XVI-XVII-th CENTURY ON THE BASE
OF LOCAL PRIVILEGES AND DOCUMENTS**

Paper deals with implemented in local privileges and documents mechanism of administration and self governance of town communities of Right-bank Ukraine in XVI – XVII centuries.

Key words: town, town inhabitants, vilt, administration, self governance.